

Plaatsen van herinnering

EEN NIEUWE IMPULS VOOR HET GESCHIEDENISONDERWIJS?

Wat zijn plaatsen van herinnering en welke mogelijkheden bieden die het geschiedenisonderwijs?

Als onderdeel van een onderwijsprogramma over Friese cultuur voor buitenlandse studenten die een semester lang aan de NHL Hogeschool in Leeuwarden studeren, bezoek ik samen met een collega ieder jaar het monument voor Friese vrijheid op het Rode Klif. Dit monument, een grote zwerfkei met daarop de tekst '*leaver dea as slaef*' ('liever dood dan slaaf') met het jaartal 1345, gedenkt de slag bij Stavoren, in Friesland beter bekend als de slag bij Warns.

Staande op de dijk even ten zuiden van Stavoren laat de geschiedenis van deze slag zich mooi vertellen als een heroïsch verhaal. Aan de ene kant van de dijk de Zuiderzee vanwaar de Hollands-Henegouwse invasievloot

Friese landschap, de taal, de geschiedenis en de tradities aan de hand van enkele exemplarische voorbeelden nader bekeken. Aansluitend op een idee van Pierre Nora worden deze culturele 'hotspots' opgevat als *lieux de mémoire* of plaatsen van herinnering (zie kadertekst).

Het idee van een vaststaande gemeenschappelijke Friese identiteit proberen we kritisch te benaderen door te kijken wat een culturele nationale/regionale identiteit is. Op welke wijze komt een culturele identiteit tot stand, welke elementen uit de cultuur worden door een bepaalde gemeenschap op een bepaald moment belangrijk genoeg gevonden om te worden bewaard en herinnerd en hoe verandert deze waardering door de tijd? Boven-

Foto links: Studenten bij het monument op het Rode Klif te Warns. Ironisch genoeg blijkt niet niet de plek waar de heroïsche Friezen hun vrijheidsoorlog wonnen. Rechts: Jan I van Montfoort, zijn oudoom Roelof de Rover en zijn oom Willem de Rover sneuvelen tijdens de Slag bij Warns. Centraal museum, Utrecht.

met goed bewapende ridders onder leiding van graaf Willem IV en zijn oom Jan van Beaumont aankwam. Aan de andere kant de zompige Gaasterlandse kust waar een Fries boerenleger wachtte dat maar al te graag bereid was de mythische Friese vrijheid te verdedigen.

Friese identiteit

Het monument op het Rode Klif is één van de plekken waar we studenten mee naar toenemen in een zoektocht naar elementen die bepalend zijn geweest voor het ontstaan van een Friese identiteit. Daarbij worden het

dien roept dit de vraag op of deze collectieve waardering op historische feiten berust of meer mythische vormen aanneemt.

Rijke bron

Met deze vragen in het achterhoofd is het monument bij het Rode Klif meer dan alleen een aardige plek om een spannend verhaal te vertellen. Het is een rijke historische bron aan de hand waarvan de geschiedenis van het idee van Friese vrijheid als onderdeel van een Friese identiteit en in meer algemene zin het proces van

culturele identiteitsvorming bestudeerd kan worden. De ideologie van Friese vrijheid als onderdeel van een eigen Friese identiteit is al in de dertiende eeuw waarneembaar.¹ Het grafelijke gezag had aanvankelijk geen grip op Friezen. Zij leefden in verschillende 'landsgemeenten' onder aanvoering van grondbezitters die elkaar niet zelden naar het leven stonden. Eigenheid en vrijheid legitimeerden zij door erop te wijzen dat die vrijheid hen verleend was door paus en keizer (Karel de Grote) als dank voor bewezen diensten. Machthebbers die inbreuk maakten op deze vrijheid en eigenheid werden fel bestreden.²

Direct na de slag bij Stavoren in 1345 stelden de Friezen een speciale Onze-Lieve-Vrouwendag in om jaarlijks op 26 september de overwinning opgedragen aan Maria te vieren. Ook na 1498 toen hertog Albrecht van Saksen een einde maakte aan de Friese vrijheid, hield men dit

de grote zwerfkei met opschrift als hoofdmonument. De Friese beweging viert kort daarop de eerste successen. In 1955 mag onderwijs zowel in het Nederlands als het Fries worden gegeven en in 1956 wordt het gebruik van Fries in de rechtszaal officieel toegestaan.

Constructie van een verhaal

Deze korte geschiedenis laat zien dat hoewel er een continuïteit zit in het opvoeren van het idee van een unieke Friese vrijheid, deze in de verschillende historische contexten anders ervaren en gebruikt werd, zowel ter legitimatie van een politiek-staatkundige soevereiniteit als een argument om de eigen unieke culturele identiteit te beschermen. De geschiedenis wordt in beide gevallen gebruikt ter versteviging van het eigene. Deze is geworteld in het verre verleden en wordt opgevat als iets onvermijdelijks, onveranderlijks en vanzelfsprekends.

'De hernieuwde herdenking van de slag bij Warns begon nogal ongelukkig in 1942 door een klein gezelschap van leden van de pro-Duitse 'Fryske Rie fen Saxo-Frisia''

tot ver in de zestiende eeuw in stand. Het vrijheidsbesef overleefde zo de feitelijke vrijheid. In de jaren dertig van de twintigste eeuw, wanneer Friesland al lange tijd vanzelfsprekend onderdeel is van een groter Nederlands geheel, komt vanuit de Friese beweging opnieuw het idee op de slag jaarlijks te herdenken. Het behoud van het eigene, nu met name uitgedrukt in de rechten van de Friese taal naast de Nederlandse, was hiervoor de aanleiding. De herdenking zou niet bij Stavoren moeten plaatsvinden, maar op het Rode Klif bij Warns omdat historisch onderzoek de slag daar nu situeerde (naar later bleek ten onrechte). Grappig genoeg heeft op de plek waar men nu herdenkt zich wel een slag voorgedaan in 1498, maar die verloren de Friezen, zodat men, o ironie, nu jaarlijks de Friese vrijheid in ere houdt op de plek waar zij verloren ging.³ De hernieuwde herdenking van de slag bij Warns begon nogal ongelukkig in 1942 door een klein gezelschap van leden van de pro-Duitse 'Fryske Rie fen Saxo-Frisia'. Zij gebruikten de herdenking om de eigen Saxisch-Friese identiteit te vieren, maar dan tegen het licht van een groot-Germaanse gedachte. In 1947 kreeg de jaarlijkse herdenking een invulling die de Friese beweging ook al in de jaren dertig beoogde: een plechtigheid om de strijd voor het behoud van Friese cultuur en taal levend te houden. Deze strijd laaide begin jaren vijftig op toen de kantonrechter van Heerenveen een verdachte belachelijk had gemaakt omdat deze Fries sprak. In deze context van oplevend Fries nationalisme wordt in 1951 de herdenkingsplek zoals die nu is, aangelegd, inclusief

Gebeurtenissen als de slag bij Stavoren en het monument ter herinnering hieraan zijn onderdeel van het 'verhaal' dat culturele gemeenschappen over zichzelf vertellen. Bij de constructie van dit gemeenschappelijke verhaal spelen mythen een belangrijke rol. Gebeurtenissen uit het verleden eigent men zich toe zodat ze passen in het zelfbeeld. Het verleden wordt gecanoniseerd en gecultiveerd in symbolen, tradities, boeken, standbeelden en monumenten. Dit legitimeert het bestaan van het eigene en geeft het een aura van respectabiliteit en heiligheid. Elementen die niet passen in het zelfbeeld worden niet opgemerkt, bewust vernietigd of vergeten. De constructie van zo'n verhaal is een mentaal proces. Met behulp van dit verhaal (be)denkt een culturele gemeenschap zichzelf. Leden van een culturele gemeenschap verbinden dit 'verhaal' met hun eigen individuele identiteit opdat dit 'wij-gevoel' vorm krijgt. In dit licht is ook de manier waarop het monument bij het Rode Klif is vormgegeven interessant. De kern van Friese vrijheid staat in een schijnbaar eeuwenoude Friese tekst in een monumentale prehistorische kei gegrift. Alles wekt de suggestie van een respectabel oeroud fenomeen. Bovendien verwijst het gebruik van onverwoestbaar zwerfkeigraniet voor het monument naar de bestendigheid van de Friese vrijheid. De herdenkingsplek is helemaal ingericht om, terwijl de Friese vlag in top gaat en het Friese volkslied klinkt, te helpen herinneren aan die bestendigheid. De kritische toeschouwer zal bij dit herdenken wijzen op het problematische karakter van de

Rapport van de Commissie Canon van Friesland, *De canon van de geschiedenis van Friesland in 11 en 30 vensters* (Leeuwarden 2008), p. 28-29.

Wim Blockmans en Herman Pleij (ed.), *Plaatsen van herinnering. Nederland van prehistorie tot Beeldenstorm* (Amsterdam 2007), p. 231-233.

Ibidem, p. 238.

notie van één Friese onveranderlijke cultuur. De Friezen die Tacitus beschreef in de eerste eeuw na Christus waren immers niet dezelfde Friezen die zich na volksverhuizingen in de late oudheid en vroege middeleeuwen in verschillende territoriale gebieden vestigden. Maar hoe problematisch ook, het neemt niet weg dat mensen vanuit het geloof in een eigen culturele identiteit handelen. Dat handelen heeft zeer reële gevolgen, bijvoorbeeld in het oprichten van monumenten of het bestrijden van vijanden. In die zin bestaat er ook zoiets als een eigen(tijdse) Friese cultuur met een zekere continuïteit. De les is dan ook niet zozeer dat culturele identiteitsvorming alleen maar relativisering verdient of zelfs belachelijk gemaakt behoort te worden, maar om oog te hebben voor processen

die een rol spelen bij de vorming van culturele identiteit. Zo kun je de onvermijdelijkheid van deze processen met een zekere ironische houding bij jezelf en de ander herkennen zonder je af te vragen wat de essentie is van een bepaalde (culturele) identiteit.

Vertaling naar het geschiedenisonderwijs

Door geschiedenis met een omweg te benaderen via plaatsen van herinnering zoals het monument op het Rode Klif, is het mogelijk op een kritische manier te kijken naar geschiedenis als onderdeel van culturele identiteitsvorming. Het maakt het mogelijk vanuit iets heel concreets (zoals een monument, een symbool, een gebouw) te komen tot de functies die deze plaatsen van herinnering gehad hebben en hebben in het proces van zelfbeschrijving binnen een cultuur. Hoe is dit concept te vertalen naar het geschiedenisonderwijs?

Geschiede plaats

Zoek een geschikte plaats van herinnering in de omgeving. De canon van Nederland en de vele regionale canons bevatten vele historische objecten die als plaats van herinnering bruikbaar zijn. Daarnaast zijn de vierdelige reeks *Plaatsen van herinnering* en het geschiedenisgedeelte van de website van de VPRO (www.geschiedenis24.nl/plaats-van-herinnering.html) nuttige hulpmiddelen om een keuze te maken. Bij beide is het mogelijk plaatsen geografisch te inventariseren. Monumenten zijn bij uitstek plaatsen van herinnering en door de vaak eenduidige boodschap die ze uitdragen goed bruikbaar voor het onderwijs. Monumenten voor controversiële gebeurtenissen of personen zoals het Van Heutsz-monument in Amsterdam, zijn zeer geschikt. Dergelijke monumenten maken het mogelijk een veranderende publieke waardering voor een bepaalde gebeurtenis of historisch figuur inzichtelijk te maken.

Onderzoek

Onderzoek de geschiedenis van de gekozen *plaats van herinnering* en verzamel achtergrondmateriaal bij het object dat leerlingen kunnen gebruiken als zij er zelf onderzoek naar doen.

Bezoeken

Bezoek het object of de plaats met leerlingen en laat ze deze nauwkeurig beschrijven. Als hulpmiddel bij het goed kijken is het handig leerlingen het object te laten tekenen. Allerlei details die anders over het hoofd worden gezien vallen dan plotseling op. In deze beschrijvende fase gaat het om vragen als: wat zijn de dimensies van het object (de schaal), welke materialen zijn

PIERRE NORA EN LIEUX DE MÉMOIRE

LES LIEUX DE MÉMOIRE

2 • sous la direction de Pierre Nora

Pierre Nora, geïnteresseerd in Frans nationalisme, vond begin jaren tachtig een creatieve manier om dat onderwerp op een nieuwe wijze te benaderen. Hij ging Franse nationale gevoelens en nationalisme niet chronologisch of thematisch bestuderen,

maar via plaatsen die in de loop van de tijd voor Frankrijk een belangrijke betekenis kregen en zich in het collectieve geheugen nestelden. Deze plaatsen (*lieux*) zijn in de manier waarop Nora ze gebruikt zowel materieel als geestelijk. Het zijn gebouwen, monumenten, belangrijke teksten, maar ook ideeën, symbolen en tradities die hebben bijgedragen aan de constructie van het idee 'Frankrijk'. Zo behandelt hij in zijn zevendelige werk *Les Lieux de Mémoire* zowel de voor de hand liggende nationale Franse symbolen als meer verborgen en latente plaatsen van herinnering die bijdroegen aan het creëren van een gevoel van 'Fransheid'.

Zelf definieert Nora een *lieu de mémoire* als iedere significante entiteit, van zowel materiële als niet-materiële aard, die door menselijke interventie of door de werking van de tijd een symbolisch element is geworden in de collectieve culturele nalatenschap van een gemeenschap.¹

► Pierre Nora (ed.), *Realms of Memory. Rethinking the French. Deel 1: Conflicts and Divisions* (New York 1996), xvii. Vertaling van de auteur.

ervoor gebruikt, is het monument abstract of figuratief, wie of wat beeldt het af?

Beschrijven

Vervolgens gaan leerlingen in de klas verder met het beschrijven en duiden van het object. Geef leerlingen de informatie (bronnenblad en/of specifieke internetsites) aan de hand waarvan ze het object kunnen bestuderen of laat ze die zelf opzoeken. Ook hier geven vragen richting aan het onderzoek: zijn er symbolen gebruikt, zo ja welke, waar verwijzen ze naar, waar staat het object en waarom daar, wanneer is het opgericht en waarom juist toen, wie

dan vragen als: wat is een monument, waarom herdenken mensen bepaalde gebeurtenissen of personen, welke persoon of gebeurtenis waar nog geen monument voor is verdient dat wel volgens jou, hoe bepaal je dat en wie bepaalt dat, wie zouden er vóór een dergelijk monument zijn, wie mogelijk tegen en welke argumenten zouden deze mensen daarvoor aanvoeren?

Het concept van *plaatsen van herinnering* biedt vruchtbare aangrijpingspunten het geschiedenisonderwijs een impuls te geven. Het verbindt het krachtige didactische idee achter de canon om uitgaande van exemplarische voorbeelden een historische context te schetsen met het idee de

'Het concept van plaatsen van herinnering biedt vruchtbare aangrijpingspunten voor het geschiedenisonderwijs'

heeft het gemaakt, wie was de opdrachtgever, was het een gift, wat valt er te zeggen over de betekenis en de functie van het monument, voor wie of ter nagedachtenis van welke gebeurtenis is het monument gemaakt? Voor de bovenbouw kan het onderzoek diepgravender gemaakt worden door andere vragen bij het onderzoek te betrekken: is de betekenis en functie van het monument in de loop van de tijd veranderd, zijn symbolen opgenomen in het monument in de loop van de tijd van betekenis veranderd, in hoeverre zijn deze symbolen universeel, wat heeft het monument bijgedragen aan het creëren van een wij-gevoel?

Presenteren

De uitkomsten van het onderzoek verwerken leerlingen in een onderzoeksverslag of presentatie. Een aanvullende opdracht kan daarbij zijn te zoeken naar regionale, nationale en internationale equivalenten van het object. Zo zijn er op regionaal, nationaal en internationaal niveau tal van monumenten die refereren aan eenzelfde gebeurtenis, bijvoorbeeld de Tweede Wereldoorlog. Er zijn ook andere mogelijkheden om de inhoud te verwerken. Bijvoorbeeld in de vorm van een stads- of dorpswandeling langs *plaatsen van herinnering*. De leerlingen krijgen dan een plaats van herinnering (standbeeld, monument, oud gebouw, straatnaam) toebedeeld; tijdens de wandeling geven ze elk een korte presentatie over hun object waarbij de eerder genoemde vragen weer uitgangspunt zijn. Voor leerlingen uit lagere klassen en van lagere niveaus kan het accent verschoven worden naar het actuele en praktische. Geef leerlingen na een les over een onderwerp dat zich leent voor het fenomeen 'herinneren', de opdracht zelf een monument met opschrift te ontwerpen en daarvan een model te maken. Vertrekpunt zijn

perceptie van geschiedenis op te vatten als een verhaal. Een verhaal dat mensen binnen een gemeenschap steeds opnieuw construeren om antwoord te geven op vragen als wat willen we zijn, hoe zijn we geworden wat we zijn en wat zal er van ons worden? Deze zelfbeschrijving van culturele gemeenschappen kan via *plaatsen van herinnering* kritisch bestudeerd worden. Omdat door de tijd heen veranderende overtuigingen en waardepatronen leiden tot steeds nieuwe zelfbeschrijvingen, biedt het concept van *plaatsen van herinnering* ook een mooi aanknopingspunt te oefenen met historisch denken en redeneren. In een maatschappij waarin een relativerende opmerking over de Nederlandse identiteit door de kroonprinses al op zoveel wrevel stuit, is dat geen overbodige luxe.

LITERATUUR

Anderson, Benedict, **Imagined Communities** (Londen en New York 2006).

Blockmans, Wim en Herman Pleij (ed.), **Plaatsen van herinnering. Nederland van prehistorie tot Beeldenstorm** (Amsterdam 2007).

Jacobs, Ingrid en Kees Ribbens, **Geschiedenis is van iedereen. Uitgevonden tradities, hergebruikt verleden** (Utrecht 2001).

Nora, Pierre (ed.), **Realms of Memory. Rethinking the French. Deel 1: Conflicts and Divisions** (New York 1996).

Tollebeek, Jo (ed.), **België, een parcours van herinnering. Plaatsen van geschiedenis en expansie** (Amsterdam 2008).

Tollebeek, Jo (ed.), **België, een parcours van herinnering. Plaatsen van tweedracht, crisis en nostalgie** (Amsterdam 2008).

Tollebeek, Jo en Henk te Velde (red.), **Het geheugen van de Lage Landen** (Rekkem 2009).

Rapport van de Commissie Canon van Friesland, **De canon van de geschiedenis van Friesland in 11 en 30 vensters** (Leeuwarden 2008).